

Katarzyna Kowalik

UNIwersytet Łódzki

e-mail: katarzyna.kowalik@uni.lodz.pl

 <https://orcid.org/0000-0002-2126-2494>

Włoska historia jednego gatunku

Il romanzo in Italia.

A cura di Giancarlo Alfano, Francesco de Cristofaro.

Vol. 1-4. Roma 2018¹

Abstract

Italian History of One Literary Genre

The text is devoted to Giancarlo Alfano and Francesco de Cristofaro's monograph *Il romanzo in Italia* published in 2018. The work is an attempt to systematize the information about Italian tradition of the genre which nowadays unquestionably dominates the publishing market. Moreover, it describes the structure of the publication, methodological assumptions adopted by the authors, their objectives, and the way of their realisation. The analysis of these elements shows whether the work discussed can be an important point of reference for future academic works dedicated to Italian novels.

Key words: *Il romanzo in Italia*, novel, Italian literature, literary theory, literary history

Słowa kluczowe: *Il romanzo in Italia*, powieść, literatura włoska, teoria literatury, historia literatury

¹ Zawartość poszczególnych tomów: Vol. 1: *Forme, poetiche, questioni*, 420 s.; Vol. 2: *L'Ottocento*, 684 s.; Vol. 3: *Il primo Novecento*, 584 s.; Vol. 4: *Il secondo Novecento*, 628 s.

Wydana pod koniec 2018 roku nakładem Carocci Editore (w serii Frecce) publikacja naukowa *Il romanzo in Italia* to pozycja, którą warto przedstawić polskim badaczom zajmującym się literaturą włoską oraz studentom italianistyki. Obszerne, podzielone na cztery tomy wydawnictwo (dostępne w sprzedaży jako osobne książki) powstało jako odpowiedź na zauważaną przez redaktorów, Giancarla Alfana i Francesca de Cristofara, profesorów Wydziału Studiów Humanistycznych Uniwersytetu Neapolitańskiego im. Fryderyka II (Dipartimento di Studi Umanistici, Università di Napoli Federico II), konieczność przedstawienia historii powieści w sposób bardziej szczegółowy niż w tradycyjnych podręcznikach literatury włoskiej.

Autorzy podjęli ambitną próbę stworzenia kompendium wiedzy na temat gatunku, którego narodziny, rozwój i potwierdzenie roli w kulturze włoskiej nie były kwestią oczywistą. Powszechną recepcję tej tematyki zaburza z pewnością perspektywa współczesna. Obecnie na rynku wydawniczym i w świadomości czytelniczej powieść absolutnie zdominowała obraz literatury. Do tego należy dodać jeszcze, że gatunek ten we Włoszech z wielu względów – historycznych, społecznych, kulturowych, językowych – przeszedł zupełnie inną drogę, niż miało to miejsce w przypadku literatury francuskiej czy angielskiej. W XIX wieku, w dobie najbardziej dynamicznego rozwoju powieści, pisarze tacy jak Alessandro Manzoni czy Antonio Fogazzaro byli właściwie we Włoszech wciąż prekursorami gatunku i przekonywali, że to właśnie on ma potencjał zjednoczyć pod względem językowym przyszłe państwo włoskie i najlepiej odzwierciedlać przemiany w społeczeństwie; na zwycięstwo powieści we Włoszech trzeba było poczekać aż do XX wieku.

W obliczu tak złożonego i wymagającego ogromnej pracy zadania już sama próba podjęcia go zasługuje na uwagę i docenienie, co potwierdza fakt, że publikacja cyklu wywołała spore zainteresowanie włoskich mediów. Wydawca zamieścił na stronie internetowej odnośniki do kilku tekstów recenzujących całość bądź wybrane rozdziały *Il romanzo in Italia* (Bologna 2019; Carnero 2019; Di Paolo 2019; Fenoglio 2019; Nigro 2019), a także do wywiadu z Giancarlem Alfano (Caserza 2018: 18). Oceny włoskich ekspertów są bardzo pozytywne i wskazują na oryginalność metodologiczną oraz monumentalny charakter publikacji, która jako pierwsza w tak kompleksowy sposób ukazuje losy powieści we Włoszech.

W realizację projektu zostali zaangażowani liczni naukowcy z wielu różnych uczelni. Ogółem przy poszczególnych rozdziałach widnieje ponad sto nazwisk, a pozytywny rezultat potwierdza zasadność współpracy badaczy, których celem było pierwsze tak wyczerpujące opracowanie dziejów włoskiej powieści – a raczej „powieści we Włoszech”, ponieważ taki właśnie sposób zdefiniowania tematyki dzieła i podkreślenie go w tytule ma ogromne znaczenie dla charakteru całej pracy; zdecydowanie określa podejście metodologiczne do opisywanych zagadnień i nadaje publikacji oryginalności. Jak podają sami redaktorzy:

L'ultimo carattere principale di questa ricostruzione è la scelta di ragionare non sul "romanzo italiano" ma sul "romanzo in Italia". In altri termini, in quest'opera si intende presentare non lo svolgimento di una storia nazionale, ma la declinazione di una grande forma internazionale all'interno di una singola cultura (Alfano, De Cristofaro 2018a: 14).

Ostatnią główną cechą tej rekonstrukcji jest decyzja podjęcia rozważań nie nad „powieścią włoską”, ale „powieścią we Włoszech”. Innymi słowy, celem publikacji nie jest przedstawienie rozwoju historii narodowej, ale odmiana wielkiej formy międzynarodowej w kontekście pojedynczej kultury. [Tłum. – K.K.].

W praktyczny sposób założenia te wypełnione są przykładowo poprzez krótkie podrozdziały opisujące zjawiska towarzyszące historii powieści we Włoszech: kwestie tłumaczeniowe, działalność wydawniczą w poszczególnych okresach, europejskie i światowe wpływy kulturowe, a w miarę zbliżania się w przedstawianiu tej problematyki do czasów współczesnych – także powstanie rynku książki i marketingowe aspekty promocji literatury. Części te stanowią bardzo cenne uzupełnienie dla zrozumienia procesów rozwoju powieści włoskiej.

Sama struktura publikacji zresztą dobrze odzwierciedla koncepcję autorów, którzy rozpoczynają od ustaleń teoretycznych, następnie dokonują chronologicznego przeglądu najważniejszych i najbardziej reprezentatywnych przykładów powieści we Włoszech. W pierwszym z czterech tomów, zatytułowanym *Forme, poetiche, questioni*, Giancarlo Alfano przedstawia przede wszystkim stan badań na temat gatunku. Podaje najważniejsze informacje na temat genezy powieści, upatrując jej początków w tekstach autorów języka francuskiego z XII wieku. Nie zabrakło także danych na temat kształtowania się gatunku w innych tradycjach literackich. Przechodząc już ściśle do kontekstu kultury włoskiej, autorzy uznali za zasadne wyjaśnienie przyczyn, dla których powieść jako gatunek, mimo istnienia bardzo licznych jej przykładów, nie była w stanie zdobyć dużej popularności we Włoszech przez cały XVI i XVII wiek. W dwóch poświęconych tym stuleciom rozdziałom Simona Morando i Alberto Beniscelli dokonują interesującej rekonstrukcji dziejów ówczesnej włoskiej powieści, która w porównaniu z kolejnymi epokami należy do twórczości *minore*. Inne rozwijane w pierwszej części zagadnienia to m.in. kwestie genologiczne, poetologiczne, gatunkowe, relacje powieści z kulturą popularną, język powieści (ze szczególnie istotnym w przypadku Włoch akcentem stawianym na różnorodność dialektalną), serie wydawnicze i nowe formy gatunkowe powstałe w XX wieku jako hybrydy literacko-radiowe czy literacko-telewizyjne.

Trzy pozostałe tomy odtwarzają historię powieści we Włoszech od początku XIX wieku do końca drugiego tysiąclecia (tom 2: *L'Ottocento*, tom 3: *Il primo Novecento*, tom 4: *Il secondo Novecento*). Za symboliczny początek współczesnych dziejów powieści we Włoszech autorzy uznają *Ostatnie listy Jacopa Ortis*, a najbardziej

współczesnym opisywanym przez twórców znaczącym na włoskiej scenie literackiej XX wieku zjawiskiem jest aktywny od połowy lat dziewięćdziesiątych projekt Luther Blisset i powieść *Q* z 1999 roku. Kompozycja tych części jest bardzo zróżnicowana. Tomy składają się z licznych rozdziałów skoncentrowanych na sylwetkach pisarzy, konkretnych powieściach lub szerszych zjawiskach kulturowych.

W II części przeplatają się teksty poświęcone *Ostatnim listom Jacopa Ortis*, powieści historycznej, *Narzęczonym* Manzoni, związkom powieści z teatrem operowym, cyklowi *Zwycięzonych* Giovanni Verge, pisarkom Ottocenta czy powieści autobiograficznej. Tom dopełnia 39 krótszych, chronologicznie ułożonych tekstów poświęconych pojedynczym powieściom różnych autorów. Zazwyczaj są to twórcy mniej znani i ich najważniejsze teksty (np. Francesco Domenico Guerrazzi, Tommaso Grossi, Ferdinando Petruccelli della Gattina, Vittorio Imbriani, ale też bardziej popularni Pietro Borsieri, Massimo d'Azeglio, Antonio Ranieri, Cletto Arrighi, Iginio Ugo Tarchetti czy Carlo Dossi); są tu wymienieni także sławni autorzy, ale ich twórczość jest ukazana tym razem nie poprzez pryzmat najważniejszej powieści, lecz tekstów spoza ścisłego kanonu: Giovanni Verga z powieściami *Eros* i *Il marito di Elena*, Edmondo De Amicis z *Amore e ginnastica*, Federico De Roberto z *L'imperio*. Takie rozwiązanie pozwala na wprowadzenie do opracowania także licznych przykładów dzieł popularnych, bestsellerów swojej epoki, które w tradycyjnym ujęciu nie zostałyby być może opisane w podręczniku do historii literatury, np. *Il bacio d'una morta* Caroliny Invernizio, dziewiętnastowiecznej prekursorki powieści *rosa*.

Tom *Il primo Novecento* otwierają teksty poświęcone twórczości Luigiego Pirandella. Dalsze etapy historii włoskiej powieści wyznaczają futuryści: Federigo Tozzi, Italo Svevo, Alberto Moravia, Carlo Emilio Gadda, Tommaso Landolfi, Cesare Pavese i Natalia Ginzburg. Szczególnie liczne w tej części są rozdziały poświęcone relacjom literatury z innymi dziedzinami: historią (pierwsza wojna światowa, faszyzm, Resistenza), dziennikarstwem, kinem (neorealizm), teatrem, nauką. Nie zabrakło spojrzenia na literaturę kobiecą i dziecięcą, a w krótkim podsumowaniu dotyczącym wybranych powieści, zawartym na końcu tomu, autorzy odnoszą się m.in. do twórczości Filippa Tommasa Marinettiego, Grazii Deleddy, Ignazia Silone, Dina Buzzattiego. Wśród nazwisk mniej oczywistych pojawiają się natomiast przykładowo Carlo Bernari, Alba De Céspedes, Romano Bilenchi czy Anna Banti.

Tom *Il secondo Novecento* rozpoczynają informacje na temat powieści powojennej. Wolumen składa się w większości z rozdziałów skupionych w całości na twórczości jednego powieściopisarza: Piera Paola Pasoliniego, Anny Marii Ortese, Elsy Morante, Itala Calvina, Beppe Fenoglia, Prima Leviego, Goffrede Parisiego, Paola Volponiego, Guida Morsellego, Leonarda Sciascii, Vincenza Consola, Gesualda Bufaliniego, Gianniego Celatiego. Dołączone są do nich m.in. teksty opisujące tzw. *casi editoriali* – powieści *Lampart* Giuseppe Tomasiego di Lampedusy oraz *Imię*

róży Umberta Eco, a także poświęcone przemysłowej, neoawangardzie, postmodernizmowi oraz powieści postkolonialnej i migracyjnej. Obraz tego okresu dopełnia 41 dodatkowych analiz skupiających się, z jednej strony, na wybranych powieściach słynnych twórców, takich jak Giorgio Bassani, Elsa Morante, Antonio Tabucchi, Andrea Camilleri, z drugiej zaś można zetknąć się w nich z nazwiskami, które z perspektywy polskiego czytelnika wciąż oczekują na odkrycie: Antonio Pizzuto, Ottiero Ottieri, Fabrizio Ramondino i wiele innych.

Wszystkie części uzupełniają szczegółowy spis nazwisk i dzieł oraz obszerna bibliografia podmiotowa i przedmiotowa. Ta ostatnia złożona jest prawie wyłącznie z tekstów włoskich, na co warto zwrócić uwagę. Jeśli mielibyśmy bowiem zastanowić się nad tym, czy tak bogata w treści publikacja mogłaby ewentualnie zostać uzupełniona jeszcze o jakiś aspekt, to obecnie zauważalny jest brak podrozdziałów podsumowujących w choćby skrótowy sposób kwestię recepcji włoskich powieści za granicą.

Inne uwagi, które nie umniejszają skądinąd wartości przedsięwzięcia, lecz stanowią refleksje po lekturze całości publikacji, dotyczą trudnego do rozwiązania problemu selekcji włączanych do jej treści zjawisk, autorów, dzieł, którym należy poświęcić miejsce na łamach poszczególnych tomów. Jak w przypadku każdego innego wydawnictwa tego typu, także i tutaj dokonane przez redakcję wybory łatwo mogą zostać zakwestionowane. Ograniczenia ilościowe i konieczność podawania informacji w sposób syntetyczny sprawiają, że w naturalny sposób w czytelnikach rodzą się pytania i wątpliwości: dlaczego dla zilustrowania twórczości danego pisarza spośród kilku czy kilkunastu stworzonych przez niego powieści zostało wybrane właśnie to konkretne, a nie inne dzieło? dlaczego skoncentrowano się nie na dziele najślynniejszym i uważanym za najbardziej reprezentatywne dla autora, a na książce, która nie jest tak powszechnie znana? dlaczego jednemu pisarzowi poświęcono cały rozdział, a w przypadku innego ograniczono się do jednostronicowej analizy przykładowej powieści? Mimo niepodważalnej różnorodności publikacji nieunikniony jest w tym przypadku pewien subiektywizm autorów; sam Giancarlo Alfano przyznał np. we wspomnianym uprzednio wywiadzie, że nie podziela entuzjazmu wobec ogromnego sukcesu twórczości Eleny Ferrante, której poświęcono tylko krótki opis powieści *Obsesyjna miłość* z 1992 roku (jest to jednak uzasadnione także chronologicznie, gdyż następne jej powieści publikowane były już w okresie nieujętych w opracowaniu). Redaktor postawił sobie natomiast między innymi za cel przywrócenie należnego uznania pisarce Natalii Ginzburg, której twórczość nie jest według niego wystarczająco doceniana w innych publikacjach dotyczących literatury włoskiej XX wieku – tutaj poświęcono jej cały rozdział (Caserza 2018). Przyznać należy jednak, że w opisywanych przypadkach z pewnością nie udałoby się znaleźć rozwiązania, które spełniłoby oczekiwania wszystkich ekspertów i czytelników. Inaczej publikacja musiałaby się rozrosnąć do kilkunasto-, a nawet kilkudziesię-

sięciotomowej kolekcji, w której zdecydowanie trudniej byłoby zachować spójność i uporządkowaną strukturę, które obecnie charakteryzują *Il romanzo in Italia*.

Pewien niedosyt odbiorcy publikacji zapoznającego się z nią pod koniec drugiej dekady XXI wieku budzić może także fakt, że w cyklu nie przeczytamy już analiz dotyczących dzieł najbardziej współczesnych, a przecież okres po 2000 roku był dla rozwoju włoskiej powieści bardzo intensywny: pojawiły się nowe ważne nazwiska, zdarzały się przypadki ogromnych sukcesów wydawniczych nie tylko na rynku włoskim, ale wręcz na skalę ogólnoswiatową, wreszcie bieżące wydarzenia polityczne i społeczne, takie jak na przykład kryzys finansowy czy zjawisko nowej migracji były poddawane analizie w dziełach literackich i w znaczący sposób wpływały na twórczość włoskich powieściopisarzy. Być może redaktorzy zdecydowali się na wyznaczenie takiej granicy ze względu na uzasadnioną potrzebę zachowania naukowego dystansu wobec nowych zjawisk; logicznym argumentem za takim wyborem jest systematycznie powtarzający się w dziejach historii kultury mechanizm, według którego niejednokrotnie najbardziej wartościowymi dziełami okazują się nie te oceniane najwyżej w momencie publikacji, ale inne, odkryte ponownie i docenione dopiero po kilku dekadach. Wydaje się jednak, że z roku na rok jednak coraz silniej odczuwalna będzie potrzeba podjęcia próby kompleksowego naukowego opracowania nowych zjawisk w dziejach powieści, rodzących się na oczach czytelników już w XXI wieku, na którą redaktorzy powinni odpowiedzieć przygotowaniem piątego, uzupełniającego tomu.

Nie sposób nie zgodzić się ze stwierdzeniem Corrada Bologni, według którego od tej pory żadna praca poświęcona formie powieściowej w kontekście literatury włoskiej nie będzie mogła obejść się bez odwołań do *Il romanzo in Italia* (Bologna 2019: 13). To zdecydowanie jedna z najważniejszych publikacji naukowych ostatnich lat w dziedzinie humanistyki we Włoszech. Jej wysoka wartość merytoryczna połączona z ciekawym ujęciem tematu sprawiają, że z pewnością może ona stanowić ważną pozycję w dydaktyce literatury. Dla obcokrajowców poznających kulturę włoską będzie ona doskonałym przypomnieniem znanych im już wątków, a w jeszcze większym stopniu pozwoli na odkrywanie nowych postaci, dzieł i zjawisk, które przyczyniły się do rozwoju powieści we Włoszech.

Bibliografia

ALFANO Giancarlo, de CRISTOFARO Francesco (2018a): *Il romanzo in Italia*. Vol. 1: *Forme, poetiche, questioni*. Roma.

- ALFANO Giancarlo, de CRISTOFARO Francesco (2018b): *Il romanzo in Italia*. Vol. 2: *L'Ottocento*. Roma.
- ALFANO Giancarlo, de CRISTOFARO Francesco (2018c): *Il romanzo in Italia*. Vol. 3: *Il primo Novecento*. Rzym.
- ALFANO Giancarlo, de CRISTOFARO Francesco (2018d): *Il romanzo in Italia*. Vol. 4: *Il secondo Novecento*. Rzym.
- BOLOGNA Corrado (2019): *La frattura della solidarietà fra le parole e le cose*. „L'Indice dei libri del mese”, 09.2019, s. 13. Online <http://www.carocci.it//files/recensioni/indice09.2019.pdf> [dostęp: 01.12.2019].
- CARNERO Roberto (2019): *Svevo nel romanzo italiano storia di una malattia che non voleva guarire*. „Il Piccolo”, 08.03.2019, s. 35. Online: <http://www.carocci.it//files/recensioni/ilpiccolo11.03.2019.pdf> [dostęp: 01.12.2019].
- CASERZA Guido (2018): «*Svevo e Gadda i più grandi del Novecento*» [Wywiad z Giancarlem Alfano]. „Il Mattino”, 30.11.2018, s. 18. Online: <http://www.carocci.it//files/recensioni/mattino30.11.2018.pdf> [dostęp: 01.12.2019].
- Di PAOLO Paolo (2019): *I migranti e noi. Così rinasce il romanzo italiano*. „La Repubblica”, 06.02.2019, s. 29. Online: <http://www.carocci.it//files/recensioni/repubblica06.02.19.pdf> [dostęp: 01.12.2019].
- FENOGLIO Chiara (2019): *Un alone luminoso*. „L'Indice dei libri del mese”, 09.2019, s. 13. Online: <http://www.carocci.it//files/recensioni/indice09.2019.pdf> [dostęp: 01.12.2019].
- NIGRO Salvatore Silvano (2019): *Caro romanzo, sei ambiguo, ficcanaso e poligamo*. „Il Sole 24 ore”, 07.07.2019, s. 21. Online: <http://www.carocci.it//files/recensioni/sole24ore07.07.2019.romanzo.pdf> [dostęp: 01.12.2019].

Abstract

La storia italiana di un genere

Il testo presenta la recensione della monografia *Il romanzo in Italia* pubblicato nel 2018, a cura di Giancarlo Alfano e Francesco de Cristofaro. Il lavoro propone una prova di sistematizzazione delle informazioni riguardanti la tradizione italiana del genere che, attualmente, domina indiscutibilmente il mercato editoriale. La recensione descrive la struttura dei volumi, la metodologia adottata dagli autori, i loro obiettivi e il metodo della loro realizzazione. Attraverso l'analisi di questi elementi sarà possibile valutare se l'opera in questione potrà diventare in futuro un importante punto di riferimento per le ricerche riguardanti i romanzi italiani.

Parole chiave: *Il romanzo in Italia*, romanzo, letteratura italiana, teoria della letteratura, storia della letteratura